Mesto Banská Bystrica (jeho vznik, remeslá, počiatky banskej ťažby, obchod a správa mesta) v dielach kronikárov a vybraných historikov z obdobia 17. storočia až po súčasnosť'[1]

HENRIETA LISKOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Úvod

Otázky: *ako vzniklo mesto Banská Bystrica, kto boli a odkiaľ prišli jeho zakladatelia, ako vyzerala správa mesta, čomu sa venovali jeho mešťania a s akými úspechmi,* si kládli už najstarší tvorcovia zachovaných záznamov o dejinách mesta. O tom, ako sa im v rámci ich výskumov darilo a k akým výsledkom sa dopátrali sa pokúsime čitateľovi sprístupniť formou nasledujúceho prehľadu ich najvýznamnejších diel.

V prvej časti príspevku bude našim cieľom zostaviť prehľad názorov a vedomostí o vzniku mesta, jeho najstarších mešťanoch, správe, remeselnej výrobe, obchode a charaktere banskej ťažby u najstarších známych banskobystrických kronikárov a historikov. Spomenieme kronikárov: *Jána Dernschwamma* - dlhoročného správcu fuggerovského majetku a autora *Memoriálu* alebo *Opisu Stredného domu,*[2] mestského podnotára *Oswalda Plotschia* autora kroniky[3] z prelomu 16. a 17. storočia a *Anonyma,* ktorého *kronika*[4] je súčasťou mestského protokolu z roku 1762.[5] Ich vedomosti o okolnostiach vzniku a začiatkoch existencie mesta boli, ako budeme mať možnosť sledovať, pomerne skromné a útržkovité.

Po nich bude nasledovať pohľad na vznik, vývoj a celkový charakter mesta publikovaný v rámci známej rozsiahlej latinskej práce encyklopedického charakteru *Notitia Hungariae novae*[6] od polyhistora a isté obdobie aj banskobystrického mešťana *Mateja Bela*, rozoberieme heslo *Banská Bystrica* v nemeckom *Geograficko-historickom Producten lexikone Jána Mateja Korabinského*[7] a geograficko – historicko – štatistickom slovníku *Das Königreich Ungarn* od *J. C. Thieleho*[8], dve v nemčine publikované prednášky *Jána Kachelmanna,*[9] kultúrnohistorický náčrt *Geschichte der Stadt Neusohl*[10] od

---

[1] Príspevok vznikol s podporou grantového projektu VEGA 1/4541/07 – Osídlenie zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia.

[2] RATKOŠ Peter: Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku, Bratislava : SAV, 1957, s. 453 – 476. Kronika je v už dostupná aj v slovenskom preklade, pozri: SKLADANÝ Marián: Fuggerovský faktor Ján Dernschwam o banskobystrickom baníctve a predmoháčskej kríze v Uhorsku. In: LUKAČKA Ján (ed.): Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 300 – 306.

[3] Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica (ŠA, p. BB), fond MBB PP 1762, č. 276, s. 545 – 555. Latinský text začína na strane 552 nápisom: *„Scriptum in Turri Arcis Neosoliensis Porta eius inaedificata repertum.“* (Text objavený pri rekonštrukcii brány vo veži opevnenia banskobystrického farského kostola).

[4] ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276. s. 555 – 560.

[5] O tejto kronike bližšie informuje: GRAUS Igor: Banská Bystrica a jej historiografi. In: História Banskej Bystrice. Dielo a význam Emila Jurkovicha. Zborník prác zo seminára pri príležitosti 140. výročia narodenia Emila Jurkovicha, konaného v Banskej Bystrici 29. októbra 1997. Banská Bystrica : ŠVK, 1999, s. 58.

[6] BEL Matej: Notitia Hungariae novae historico – geographica. Tomus II. Viennae, 1736, s. 411 – 437.

[7] KORABINSKÝ Ján Matej: Geographisch – historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg : Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786.

[8] THIELE J. C.: Das königreich Ungarn, ein topographisch – historisch – statistisches Rundgemälde, V. Band, Kaschau 1833, s. 190 – 194.

[9] KACHELMANN Ján: Geschichte der Ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung (bis zum Jahre 1000) gehalten zur 500 jährigen Gründungsfeier von Hodritz, Schemnitz, 1853 a KACHELMANN Ján:

banskobystrického biskupa a historika *Arnolda Ipolyiho* a napokon mimoriadne podrobne a s prehľadom vypracovanú prvú banskobystrickú pôvodne maďarskú monografia učiteľa tunajšieho vyššieho gymnázia *Emila Jurkoviča*, ktorú sme mali k dispozícii v slovenskom preklade z nedávneho obdobia.[11]

V druhej časti príspevku sa budeme sústrediť na prehľad niektorých publikovaných výsledkov moderných historických výskumov zameraných na okolnosti vzniku mesta, meštianstvo, začiatky banskej ťažby, remeslá, a obchod do konca 15. storočia. Sústredíme sa len na najdôležitejšie diela, štúdie a monografie, ktoré pri skúmaní tejto problematiky nemožno obísť. Budeme sa usilovať postupovať chronologicky a systematicky. V nedávnej minulosti a súčasnom období problematike svoju pozornosť venovali najmä historici: *Peter Ratkoš, Marián Skladaný, Július Slaný, Igor Graus a Vladimír Rábik.* A archeológovia: *Marta Mácelová, Ľubica Fillová, Peter Ušiak, Adrián Valašek a ďalší.*

Banskobystrickí kronikári

Najstarším banskobystrickým kronikárom, ktorý nás, hoci iba v stručnosti, o okolnostiach založenia mesta a jeho počiatočných dejinách informoval, bol *Ján Dernschwam* – cestovateľ, humanista, spisovateľ a zberateľ antických epigrafických nápisov, žijúci v rokoch 1494 – 1567 a pôsobiaci v službách fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Pre potreby mediarskeho podniku Dernschwam zhromaždil mnohé doklady potvrdzujúce fuggerovské vlastníctvo majetkov a domov v Banskej Bystrici.[12] Tieto doklady ako aj spomienky a ústnu tradíciu potom využil pri písaní svojho diela s názvom: *Opis domu na banskobystrickom námestí, nazývaného Mitterhaus a iné pamätihodnosti, ktoré sa v uhorskom kráľovstve udiali.* Originál diela sa nám nezachoval, podobne ako aj jeho neskorší odpis z roku 1580, ktorý mal vyhotoviť účtovník kremnickej a banskoštiavnickej komory Ján Riedmüller *„pro memoria“* svojmu synovi Krištofovi.[13]

O vzniku a vývoji mesta nám Dernschwamov Opis v stručnosti zachoval toto: *„Za čias kráľa Bela bola Banská Bystrica ešte obyčajná dedina, kde bývali šľachtici, ktorí mali svojich poddaných a farský kostol bol vo Svätom Antone. Aj na druhom brehu Hrona býval jeden šľachtic, ako to ešte poznať podľa domu, okolo ktorého mal role, ovocný sad, pastviny a lesy.“*[14] Pod kostolom vo Svätom Antone myslel Dernschwam pravdepodobne kostol svätého Antona Pustovníka v Sásovej a medzi zmienenými šľachticmi zrejme aj prvého banskobystrického richtára Ondreja, ktorý disponoval šľachtickým titulom comes. Ďalej Dernschwam spomína, že sa všade kutalo a otvárali sa bane. To by zodpovedalo obdobiu po príchode nemeckých kolonistov, vďaka ktorým sa rozšíril dokonalejší spôsob ťažby, čo urýchlilo prechod od jednoduchého povrchového spôsobu exploatácie k hlbinnej ťažbe. Píše, že baníctvo v Banskej Bystrici a okolí podporil panovník Belo IV; ktorý sem prilákal cudzincov – kolonistov najmä zo Saska. K tomuto tvrdeniu ho priviedlo oslovenie banskobystrických mešťanov ako hostia v jeho podaní *„hospites nostri Saxones“* v listine práv a povinností z roku 1255. Ďalej Dernschwam uvádza, že hlavný prisťahovalecký prúd Sasov do Banskej Bystrice prišiel po tatárskom pustošení a Sasi pokračovali v práci v strieborných a zlatých baniach, *„ako to vidno podľa háld od Banskej Bystrice smerom*

Geschichte der Ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Zweite Vorlesung (bis zum Jahre 1301) gehalten den 3. September 1584, zum VI. Jahrhunderte des königl. Freitums der Bergstadt Neusohl, Schemnitz, 1855.

[10] IPOLYI Arnold: Geschichte der Stadt Neusohl. Eine kulturgesichtliche Skizze, Wien 1875.

[11] JURKOVIČ Emil: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica : Mestské informačné centrum, 2005, 550 s. (z maďarského originálu preložil Imrich Nagy).

[12] SKLADANÝ, M.: Fuggerovský faktor Ján Dernschwam o banskobystrickom baníctve..., s. 300.

[13] SKLADANÝ, M.: Fuggerovský faktor..., s. 300.

[14] SKLADANÝ, M.: Fuggerovský faktor..., s. 302.

na Brezno až do Liptova.“[15]

Zo stručného Dernschwamovho zápisu je na prvý pohľad jasné, že mnohé správy o vzniku a počiatkoch mesta nemal a k dispozícii mu okrem ústnej tradície zo známych prameňov bola pravdepodobne iba najstaršia písomná zmienka o Banskej Bystrici - listina práv a povinností pre banskobystrických hostí z roku 1255. Okrem záznamu, týkajúceho sa vzniku mesta nám však Dernschwamm, opierajúc sa o vtedajšiu ústnu tradíciu, zachoval zaujímavý príbeh o peripetiách istého banskobystrického mešťana ťažiara Mikuláša Schweinsgrätla. Jeho neúspešné banské podnikanie ho priviedlo na mizinu a vyhnalo do zahraničia, kam za ním prišiel jeho syn Štefan, ktorému sa medzitým začalo dariť, a tak chcel otcovi pomôcť a priviesť ho späť. Podľa zachovaných prameňov mal príbeh svoj reálny základ. Dernschwama na ňom akiste upútala zaujímavá hra osudu alebo vrtkavé banícke šťastie, s akým po mnohé roky zápasili banskobystrickí waldbürgeri.

Rovnako hmlisté informácie nám o počiatkoch mesta zachoval v poradí druhý banskobystrický historik - kronikár *Oswald Plotschius*, žijúci a pôsobiaci v Banskej Bystrici na prelome 16. a 17. storočia. Svoju kroniku napísal z poverenia mestskej rady, na ktorej príkaz ju potom vložili do veže opevnenia areálu farského kostola pri príležitosti jej rekonštrukcie v roku 1608.[16] Úmysel napísať dejiny mesta prejavil Oswald už v roku 1602, kedy si na vnútorný obal daňového registra z uvedeného roku zaznamenal štyri vodné toky,[17] Senicu, Hron, Bystricu a Udurnu, symbolizujúce rozdelenie mestského erbu, ktorý sa usiluje heraldicky zdôvodniť a popísať. V čase napísania kroniky Oswald zastával funkciu mestského podnotára (vicenotára), čo je zrejmé z jeho záverečného podpisu.[18] Ako vicenotár v meste pôsobil v rokoch 1600 až 1626.[19] Kronika sa v súčasnosti nachádza v odpise v mestskom protokole z roku 1762. Je veršovaná a písaná v nemčine.

Obsahovo ju možno rozdeliť na dve časti. V prvej sa jej autor pokúsil v stručnosti ozrejmiť najstaršie dejiny mesta, pôvod jeho názvu a charakter erbu a v druhej sa už venuje udalostiam z prelomu 16. - 17. storočia, ktorých bol sám svedkom. Za nemeckým textom kroniky v protokole nasleduje jej výťah v latinčine.[20]

Plotschius svoju kroniku začína pre túto dobu priliehavým citátom: *„Nisi dominus custodierit civitatem, frustra vigilant, qui custodiunt eam. Misericordia Domini est, quod sumpti sumus.“*[21] Po vymenovaní úradníkov pôsobiacich v dôležitých mestských funkciách uvádza, že si potomstvo zaslúži vedieť, aké boli počiatky tohto mesta a kto bol jeho zakladateľom, ale staršie dejiny nie sú známe, keďže pred 100 a niekoľkými rokmi mesto takmer úplne vyhorelo a v tomto požiari zanikla väčšina súkromných ako aj verejných písomností. V starej listine *(„in antiquo scripto“)*[22] však bolo podľa Plotschia napísané, že tomuto mestu ako prvý v roku 1255 udelil mestské práva a niektoré ďalšie slobody kráľ

---

[15] SKLADANÝ, M.: Fuggerovský faktor..., s. 302.

[16] Svedčí o tom aj už vyššie zmienený nápis: *„Scriptum in Turri Arcis Neosoliensis Porto eius inaedificata repertum“*, pozri: ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 552.

[17] GRAUS, I.: Mestský notár v Banskej Bystrici v 16. storočí. In: Diplomatická produkcia v stredovekom meste. Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie, konanej v dňoch 4. – 6. septembra 2002 vo Zvolene, Bratislava : SAV, 2005, s. 116.

[18] *„Oswaldus Plotschius Patriae Vice Notarius fideliter conscripsit“*, ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 555.

[19] GRAUS, I.: Mestský notár..., s. 117.

[20] O kronike pozri ešte: GRAUS, I.: Banská Bystrica a jej historiografi..., s. 56.

[21] *„Ak by Pán nestrážil mesto, darmo by bdeli tí, ktorí ho strážia. Je milosťou Pána, že sme boli vyvolení“*, ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 552.

[22] ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 552. Plotschius mal určite na mysli listinu práv a povinností z roku 1255.

Belo IV. podporujúci banskú ťažbu.[23] Mesto bolo podľa Plotschia od začiatku pomenované podľa pána – vlastníka tohto územia *(a Domino istius loci)* a rieky *(et fluvio praeterlabente)*, ktorá tadiaľto preteká ako *„Bistricza“* a až neskôr ju jej obyvatelia s ohľadom na Zvolen *(respectu Veterisolii)* pomenovali *„Novisolium“*.

Ďalej Plotschius už iba veľmi stručne spomína mestský erb[24] zložený zo štyroch červených a bielych polí, ktoré majú symbolizovať štyri rieky pretekajúce územím mesta: Senicu, Hron, Bystricu a Udurnu. Červená farba znamená pohromu a kríž, biela má symbolizovať útechu a zmierenie.

V závere podotkol, že hoci sa k histórii mesta a uhorského kráľovstva toho zachovalo viac, pre malý priestor, ktorý mu bol vyčlenený, sa sústredil iba na udalosti svojej doby. Nasledujú krátke záznamy dôležitých udalostí rokov 1599 – 1608. Napríklad v roku 1599 postihol Banskú Bystricu dobytčí mor, tatársky (mal na mysli turecký) vpád a požiar Hornej ulice. V roku 1600 mesto postihla veľká drahota a hlad. Jedna merica obilia vtedy stála vyše 8 zlatých a jedna libra plátna 10 uhorských denárov. O rok neskôr postihol ľudí mor. V jeho dôsledku tu zahynulo celkom 2000 mešťanov a denne vtedy pochovali 30 – 35 ľudí. Výpočtom nepríjemných udalostí Plotschius pokračuje až do roku 1608. Pozornosť venuje Turkom a najmä hajdúchom, ktorí počas stavovských povstaní na mesto viackrát zaútočili.

Plotschius podobne ako Dernschwam poznal Banskobystričanmi starostlivo uchovávanú listinu práv a povinností z roku 1255, ktorú aj spomína ako *„antiquum scriptum“*. Vymyslená teória o akomsi *Bistricziovi* ako pôvodnom vlastníkovi mestského územia, podľa ktorého má mesto niesť svoje pomenovanie, sa práve u neho spomína prvýkrát. Je na škodu veci, že udalostiam nasledujúcim po založení mesta, o význame ktorých sa v prvej časti zmieňuje, nevenoval viac pozornosti, hoci, ako o tom sám píše, sa toho k tomuto obdobiu banskobystrickej histórie zachovalo viac.

Hneď za Plotschiovým dielom v protokole nasleduje ďalšia kronika, ktorej tvorca je nám dodnes neznámy.[25] Anonym svoje dielo začína pochvalou Oswaldovi Plotschiovi za jeho starostlivo odvedenú prácu[26] a v nadväznosti na neho sa prostredníctvom vlastného štúdia a pátrania usiluje doplniť chýbajúce fakty.

Spomína privilegiálnu listinu Belu IV;[27] kde sa obyvatelia Banskej Bystrice *(Novisolienses)* spomínajú ako *„Hospites de Nova Villa Bisstriczia.“*[28] Počiatky mesta kladie už do obdobia vlády panovníka Ondreja II; ktorý uskutočnil v mene kresťanskej viery výpravu do obsadenej Svätej zeme, aby ju vytrhol z rúk nepriateľských Saracénov. Píše, že keď bolo mesto Jeruzalem dobyté a od základov vyvrátené, kráľ ukončil svoje ťaženie pod svätou vlajkou v Palestíne a po návrate z Rakúska vydal svoju dcéru Alžbetu, neskôr vyhlásenú za svätú, za durínskeho grófa. Ešte pred rokom 1222 tak vznikla s Nemcami dohoda, na základe ktorej potom títo kolonizovali Uhorsko a zakladali mestá. V snahe podporiť banskú ťažbu a remeselnú výrobu umožnil podľa Anonyma *„spra-*

---

[23] *„Bela Rex Hungariae huic civitati amore culturae Jura municipialia et nonnullas libertates constituerit Anno Christi MCCLV.“* ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 552.

[24] *„Insignia“*

[25] K autorovi pozri bližšie: GRAUS, I.: Banská Bystrica a jej historiografi..., s. 58. Autor si myslí, že by anonymom mohol byť Kristián Tranguš. Skutočnosť, že sa viaceré fakty zhodujú s údajmi uvedenými Matejom Belom v diele Notitia Hungariae, ho vedie k myšlienke, že anonymný autor kroniky dielo Mateja Bela poznal a čerpal z neho.

[26] *„Meretur laudem industria domini Plotschii, ubi de nomine et insignibus civitatis istius...“* ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 556.

[27] *„... Monumenta Belae IV. regis Hungariae de anno 1255 solide Largiti Indulti seu Privilegij..“* ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.

[28] ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.

vodlivý a ľudský kráľ"[29] Ondrej II. Nemcom[30] používať rovnaké práva, aké mali vo svojej pôvodnej vlasti a ochotne prijímal baníkov.

Najväčší príval nemeckých prisťahovalcov na územie Banskej Bystrice tak Anonym kladie do obdobia života Ondreja Jeruzalemského, niekedy medzi roky 1229 – 1235. Ich migráciu mal prerušiť až náhly tatársky vpád.[31] Tatárske vojsko sa vtedy prihnalo z Panónie, Poľska a Sliezska a jeho pustošenie trvalo 3 roky. Ďalej píše, že sa hostia vtedy pod neočakávaným náporom nepriateľa vrátili späť do svojej pôvodnej vlasti.[32] Rozvrátené pomery v kráľovstve zapríčinené vpádom nepriateľa napravil napokon až *„kráľ Belo IV; ktorý dal dokopy vojsko a s pomocou cisára Fridricha II. a Jána Jeruzalemského znovu obsadili Uhorské kráľovstvo."*[33] Opäť sa ujal vlády a pustil sa do obnovy krajiny.

Neznámy kronikár spochybňuje Plotschiovo tvrdenie o tom, že pôvodný majiteľ banskobystrického územia Bistriczius[34] mohol mať toto územie v držbe ešte v roku 1255, lebo *„nova villa Bisstriczia"* - názov známy z tohto obdobia, podľa neho pochádzal od nových čerstvo usadených hostí, ktorí pokračovali v započatom osídlení.

V roku 1300 si podľa neho Sasi postavili farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, špitál a kostol Svätej Alžbety pre chudobných a biednych baníkov. Toto patrocínium si vybrali, ako píše, z lásky a úcty voči Alžbete ako patrónke chudobných a sestre Belu IV. Obaja príslušníci arpádovskej dynastie sa totiž voči nim správali veľmi láskavo a udelili im mnohé dobrodenia.

Ďalej stručne spomína panovníkov najmä Karola Róberta, Ľudovíta Veľkého a Mateja Korvína, ktorí potvrdili najstaršiu privilegiálnu listinu. Zmieňuje sa o nevyhnutnosti výstavby opevnenia farského kostola, o cintoríne pri ňom, vymenúva jednotlivé mestské brány, riečky pretekajúce chotárom mesta a vlievajúce sa do Hrona, poddanské dediny patriace mestu, ďalej ničivý požiar z roku 1500 a husitské pustošenie. Spomína tých banskobystrických mešťanov, žijúcich v 15. storočí, ktorí sa do dejín mesta zapísali niečím výnimočným. Na prvom mieste Víta Mühlsteina, ktorého dom dnes patrí mestu, Jána Thurzu a Michala Königsbergera. Vyratúvaním dôležitých udalostí zo života mesta tak pokračuje až do roku 1701.

Ako dielo mestského notára a banskobystrického richtára *Františka Erczla* potom kronika pokračuje opisom udalostí rokov 1701 až 1762.[35] Z textu kroniky je zrejmé, že sa jej anonymný autor neobmedzoval iba na domáce pramene - Plotschiovu kroniku a privilegiálnu listinu z roku 1255, ale poznal aj staršie bližšie neurčené historiografické dielo alebo diela, ktoré v úvode uvádza ako *„európske anály všeobecnej histórie"*.[36] Príchod nemeckých kolonistov považuje za výsledok sobášnej politiky Ondreja II. a do obdobia jeho vlády kladie aj vznik mesta, ktorého sľubný vývoj prerušil až tatársky vpád. Na rozdiel od Plotschia pristupuje Anonym k bájke o Bistricziovi kriticky. Jeho kronika vo všeobecnosti nesie znaky diel, aké vznikali v období humanizmu a renesancie. Je to vidieť najmä na opise mešťana Michala Königsbergera, ktorého vyzdvihol ako človeka s mimoriadnymi zásluhami o kultúrny rozvoj mesta.

---

[29] *„…iustitiae atque humanitatis ipsius regis Andreae II…."* ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.
[30] Kronikár prisťahovalcov označuje rôzne. Používa pomenovania ako Nemci – *Germani*, ale aj *gens Alemanna*.
[31] *„... inundationem Tartaricam..."* ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.
[32] *„…dilapsi ad suos erant…"* ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.
[33] *„... tandem sub Bela IV. vires et animum circa annum 1245... ope Friderici Imperatoris et S. Joanis Hyerosolimitani... militiae restitutus et in recollectione civium occupatus erat..."*, ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.
[34] *„…Bisstriczio….Dno terrestri…."*, ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.
[35] Pozri bližšie: GRAUS, I.: Banská Bystrica a jej historiografi...., s. 58.
[36] *„Ex annalibus Europeae Universalis Historiae..."*, ŠA, p. BB, fond MBB, PP 1762, č. 276, s. 557.

Banská Bystrica očami historikov

Prvým z radu historikov, ktorý sa pokúsili na základe dostupných prameňov a ústnej tradície ozrejmiť vznik a počiatočný vývoj mesta Banská Bystrica bol očovský rodák polyhistor *Matej Bel.* Z kapitoly venovanej mestu v rámci jeho rozsiahleho diela *Notitia Hungariae novae* vyplýva, že tu jej autor pôsobil a mnohé veci poznal z osobnej skúsenosti.[37] História mesta opísal veľmi dôsledne od jeho vzniku a počiatkov až do polovice 18. storočia, teda obdobia, ktorého udalostí sa stal aj sám svedkom.

V úvode kapitoly sa najskôr usiluje vysvetliť pôvod názvu mesta. Uvádza, že latinské a nemecké pomenovanie pre mesto *„Neosolium“* a *„Neusohl“* sa vytvorilo v období vzniku osídlenia z latinského názvu *„Nova villa“*, čo má označovať čerstvé nedávne osídlenie. Sasi mesto neskôr pomenovali ako *„Neusool“* alebo *„Neüer Saal“*, čo by bolo podľa Bela možné preložiť a vysvetliť ako *„Nový kráľovský dvor“* alebo *„Nová kráľovská rezidencia“* v protiklade a na odlíšenie od Zvolena, nesúceho názov *„Alt – Sool“* alebo *„Alter Saal“*.[38] Pri výklade slovenského a maďarského pomenovania *„Banská Bystricza“* a *„Besztercze Banya“* pochádzajúceho od pána a držiteľa toho územia Bisztriczia sa Bel opiera o domáce písomné pamiatky (Plotschiovu a Anonymovu kroniku).[39] Píše, že bolo zvykom, že meno majiteľa územia mohlo mať svoj pôvod v názve rieky. Celkom správne podľa toho odhadol, že meno Banská Bystrica má svoje korene v názve pre rýchlo tečúcu, bystrú vodu *„Bistry“*. Dodáva ešte, že slovo *„Bistricza“* je slovanského alebo, ako sa domnieva, sarmatského pôvodu.

Pri opise počiatkov mesta je neprehliadnuteľná podobnosť Belovho textu s textami spomenutých kroník Oswalda Plotschia a anonymného autora. Vznik Banskej Bystrice Matej Bel kladie do čias kráľa Ondreja II. Jeruzalemského teda obdobia okolo roku 1222, kedy do oblasti Zvolenskej kotliny začali na jeho pozvanie prichádzať kolónie Sasov. Spočiatku riedke banícke osídlenie sa postupne zahusťovalo a vznikali osady, medzi ktorými Bel spomína Staré hory *(„Altgebürg“)*, Uľanku *(„Ulmansdorff“)* a Španiu Dolinu *(„Herren Grund“).*[40] Pre osídlenie veľmi vhodné územie pri ústí riečky Bystrice do Hrona ako aj okolité lesy, mal mať v držbe Plotschiov Bisztriczius, ktorý ho kolonistom za poplatok odstúpil, čím vytvoril príležitosť pre vznik neskoršieho mesta. Sotva sa však zmienená *„Nova villa“* začala vzmáhať, prekvapil ju vpád Tatárov, ktorí po porážke vojska kráľa Belu IV; pustošiac zaplavili Uhorsko.[41] Na rozdiel od Plotschia a anonymného autora sa Bel domnieva, že sa Sasi počas tatárskej okupácie nevrátili späť do svojej vlasti, ale sa roztrúsení ukrývali po horách a až zhovievavosť kráľa Belu IV. ich po odchode Tatárov dala opäť dohromady.[42]

Vtedy Belo udelil Sasom privilégiá, pričom nasleduje vymenovanie výsad a povinností banskobystrických hostí a za ním aj zoznam panovníkov, ktorí ich do konca 13. storočia konfirmovali (Štefan V; Ladislav IV; Ondrej III.).[43]

---

[37] Matej Bel v Banskej Bystrici najskôr študoval – v rokoch 1695 – 1700 a 1702 – 1704 a po štúdiách tu aj istý čas pôsobil najskôr ako prorektor a od roku 1710 rektor evanjelickej školy pri kostole svätého Ducha a prechodne aj ako pastor v špitálskom kostole svätej Alžbety odtiaľ pravdepodobne pochádzajú jeho vedomosti o správe špitála. TIBENSKÝ Ján: Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela. Bratislava : Osveta, 1984, s. 49 – 61.

[38] BEL, M.: Notitia..., s. 411.

[39] *„A Bistriczio, agri huius, ante conditam urbem, domino, deriuant monimenta domestica.“*, BEL, M.: Notitia..., s. 411.

[40] BEL, M.: Notitia..., s. 411.

[41] BEL, M.: Notitia..., s. 411.

[42] *„Illud constanter adfirmant, qui in urbis origines inquisiuerunt, metu hostium, dilapsos fuisse Saxones, Nouam hanc Villam colentes, singulari postmodum, BELAE regis, indulgentia, cogendos.“* Tamže, s. 412.

[43] BEL, M.: Notitia..., s. 412 – 413.

Ďalej Bel spomína, že prvý kostol, ktorý si saskí prisťahovalci postavili, bol zasvätený svätej Alžbete a vedľa neho vznikol zároveň aj špitál.[44] Chváli tu svedomitosť mestských úradníkov, ktorí sa v špitáli starajú o chorých a biednych baníkov a vždy, keď sa zvýši ich počet použijú pre ich podporu nové lúky, záhrady a polia z nedávneho výrubu lesov. Špitál a kostol udržiavajú v dobrom stave a z prideleného benefícia financujú aj pravidelné vykonávanie bohoslužieb. Účty majú v najlepšom poriadku a peniaze, ktoré nestrovia, odložia na horšie časy, čo môže dosvedčiť, lebo sa mal o tom možnosť v roku 1708 sám presvedčiť.[45]

Napokon uvádza, že mestské osídlenie vzniklo najskôr v blízkosti kostola svätej Alžbety, kde Sasi začali s výstavbou murovaných domov. Na základe tohto osídlenia vznikla neskoršia Dolná ulica. Chybné tvrdenie o tom, že kostol sv. Alžbety a k nemu prináležiaci špitál boli najstaršími v meste ako aj o tom, že najstarším mestským osídlením bolo osídlenie na Dolnej ulici po Belovi nekriticky prevzali všetci nasledujúci banskobystrickí historici.

S výstavbou farského kostola Nanebovzatia Panny Márie mešťania začali podľa Mateja Bela až neskôr v roku 1300, keď mesto zosilnelo. Postavenie kostola vraj podnietila úcta voči predkom ako aj dostatok finančných prostriedkov pochádzajúci z ťažby kovov. Ďalej uvádza, že dátum ukončenia výstavby sa mu z dostupných prameňov nepodarilo zistiť, domnieva sa však, že šlo o obdobie krátko pred smrťou panovníka Karola Róberta z Anjou, keďže jeho nasledovník Ľudovít I. už prispel iba na jeho výzdobu.

V stručnosti sa ďalej zmieňuje aj o banskobystrických mešťanoch. Spomína však iba všeobecne známych vlastníkov rozsiahlych majetkov v meste a okolí, ktorých pripomínajú náhrobné alebo pamätné nápisy vo farskom kostole: Víta Mühlsteina, Mikuláša Kolmanna, Jána Thurzu, Michala Königsbergera a Benedikta Glocknitzera. Napokon ešte vyzdvihuje Königsbergerove zásluhy pri zveľadení farského kostola.[46]

Ďalším dielom encyklopedického charakteru, ktoré sa zaoberá dosť podrobným prehľadom a opisom miest na území Slovenska v rámci Uhorska je *Geograficko – historický Producten Lexicon* od publicistu a vydavateľa *Jána Mateja Korabinského.* Pod heslom *„Neusohl, Novisolium, Besterczebanya, Banská Bystrica“* nám autor približuje najskôr geografickú polohu mesta, prehľad najdôležitejších udalostí jeho histórie až po opis mestských pamätihodností.[47]

Vznik mesta Korabinský kladie podľa Mateja Bela a starších kronikárskych prác, medzi ktorými spomína aj Plotschiov rukopis[48] do čias vlády Ondreja II. a obdobia okolo roku 1222, kedy bolo do Uhorska pozvaných mnoho saských prisťahovalcov za účelom rozvoja baníctva. Uvádza, že Nemci, ktorí na pozvanie zmieneného panovníka prišli najmä z Durínska, sa usadili najskôr na Starých Horách, v Uľanke a Španej Doline a až do tatárskeho vpádu žili roztrúsene v biednych chatrčiach. Vo výstavbe *„Novej Saale“* alebo *„Neusohlu“* pokračovali až po odchode Tatárov.

Podobne ako predchádzajúci spomenutí historiografi aj Korabinský spomína najstaršiu privilegiálnu listinu udelenú Banskobystričanom Belom IV. Na rozdiel od nich

---

[44] *„Primam ergo aedem, S. Elisabethae vouerun, non procul, a Grani a Bistriczae, confluentibus, ...“ „Adiectum temlo Xenodochium...“* BEL, M.: Notitia..., s. 413.

[45] BEL, M.: Notitia..., s. 413.

[46] BEL, M.: Notitia..., s. 417.

[47] KORABINSKÝ Ján Matej: Geographisch – historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, Pressburg, zu finden im Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786. s. 447 – 455.

[48] *„Der ehemalige Stadtnotarius Oswald Plotsch (f)sesset in einem Manuscript,...;und nach ihm Matthias Bel in der Notitia ihren Ursprung in die Zeiten Andreas des Hierosolimitaners umb Jahr 1222, unter welchem viele Einwohner aus Sachsen zum Bergwerkbau in diese Gegenden sind geruffen worden.“* KORABINSKÝ, J. M.: Geographisch... s. 447.

však medzi právami spomína aj právo výlučného vlastníctva rínkových domov nemeckým obyvateľstvom,[49] ktoré listina z tohto obdobia ešte vôbec neobsahovala,[50] ostatným právam a povinnostiam nevenuje nijakú pozornosť a pozastavuje sa iba pri latinskom oslovení mešťanov: *„Hospites de nova villa“*.

Ďalej, pridržiavajúc sa Mateja Bela uvádza, že najstarším banskobystrickým kostolom bol kostol svätej Alžbety, ktorý spolu so špitálom vystavali pre chudobných a biednych baníkov. Tie boli podľa neho centrom najstaršieho osídlenia mesta - neskoršej Dolnej ulice. Pri určení datovania začiatku výstavby a dokončenia farského kostola Nanebovzatia Panny Márie sa zhoduje s Matejom Belom a podľa jeho návodu vypočítava, že ho Banskobystričania dokončili za 40 rokov.[51] Uvádza, že námestie a hlavnú respektíve Hornú a Dolnú ulicu tvoria väčšinou dvojpodlažné kamenné murované domy a mestskou dominantou je zámok *(Schloss).*

Nasleduje stručné vymenovanie vybraných udalostí z dejín mesta, medzi ktorými spomína návštevu Mateja Korvína s manželkou z roku 1478, s ktorou sa spája odstránenie drevenej tržnice na námestí, čo možno tiež nájsť u Mateja Bela.[52] Vymenúva poddanské dediny prináležiace mestu a jednotlivých známych banskobystrických mešťanov, žijúcich v 15. – 16. (Víta Mühlsteina a Michala Königsbergera), požiar z roku 1500, konfirmáciu privilegiálnej listiny Ľudovítom II. z roku 1516, nálety kobyliek v rokoch 1546 – 1547 a iné. Nevyhýba sa ani málo pravdepodobným podivuhodným udalostiam: napríklad súčasný pôrod dieťaťa a živého leva.[53] V popise dejín Banskej Bystrice končí 18. storočím.[54]

V rámci opisu uhorských miest a obcí sa históriou Banskej Bystrice zaoberal aj *J. C. Thiele*, ktorý tomuto mestu vyhradil priestor vo svojom geograficko – historickom slovníku *Das Königreich Ungarn*, ktorý vyšiel v Košiciach v roku 1833.[55]

Vzniku mesta podľa neho predchádzal rozvoj banskej ťažby, ktorý sa mal v prípade Banskej Bystrice spájať s vládou kráľa Štefana a rokom 1106. Baníci do Banskej Bystrice prišli na pozvanie panovníka Ondreja II. z Durínska a pred založením mesta, čo sa udialo roku 1222, obývali okolité dediny Staré Hory, Uľanku a Španiu Dolinu. Po tatárskom vpáde v roku 1241 sa pod vládou Belu IV. zjednotili a vybudovali si mesto *„neuen Saals“* alebo *„Neusohls“*. Belo IV. mesto roku 1255 pozdvihol na kráľovské a slobodné banské mesto.

Ďalej sa Thiele venuje opisu mesta, ulíc a jednotlivých budov, pričom heslovite chronologicky vymenováva aj najdôležitejšie udalosti z jeho dejín do konca 18. storočia. Z charakteru jeho diela je jasné, že čerpal najmä z Korabinského Producten Lexiconu.

V poradí ďalším historikom venujúcim pozornosť vzniku a dejinám mesta bol *Ján Kachelmann*, ktorý v rokoch 1853 až 1855 vydal v nemčine v Banskej Štiavnici svoje dve

---

[49] *„...dass sie Niemanden als geborene Deutsche zum Waldburgerrecht oder zum Besiss der sogenannten Ringhäuser zulassen solten.“* , KORABINSKÝ, J. M.: Geographisch..., s. 453.

[50] Potvrdenie tejto národnostne orientovanej klauzuly si mešťania od panovníka Vladislava I. vymohli až po veľkom požiari, ktorý mesto zachvátil v roku 1500. Usilovali sa tak zabrániť rozrastajúcemu sa počtu a vplyvu Slovákov v meste.

[51] KORABINSKÝ, J. M.: Geographisch..., s. 453.

[52] Záznam o tejto návšteve a žiadosti o odstránenie tržnice z námestia v mestskom archíve pochádza z roku 1481, pozri: MATULAY Ctibor: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536, I. Bratislava : MV SSR, 1980, s. 91, č. 285.

[53] Žena, ktorá ich porodila to údajne vysvetlila tým, že sa počas tehotenstva dívala na fontánu s levom.

[54] Medzi posledné zmienené udalosti patria stavovské povstania a požiar, ktorý postihol mesto v roku 1781. KORABINSKÝ, J. M.: Geographisch..., s. 455.

[55] THIELE, J. C.: Das Königreich Ungarn. Ein topografisch-historisch-statistisches Kundgemälde, das Ganze dieses Land in mehr denn 12.400 Artikeln. V. Band. Kaschau : Gedruckt auf Kosten der V. Thieleschen Erben, 1833.

rozsiahle prednášky k dejinám banských miest na Slovensku, pod názvom: *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung*. S prvou prednáškou vystúpil už v lete roku 1852 a zaoberal sa v nej počiatkami osídlenia územia uhorských banských miest všeobecne od počiatku až do roku 1000.[56] Obsahom druhej prednášky s rovnakým názvom bolo pokračovanie v uvedenej problematike až do roku 1301 a prednesená bola 3. septembra roku 1854.[57]

Obe prednášky sa stali už zanedlho po svojom vydaní terčom ostrej kritiky. Za rozširovanie ničím nepodložených teórií o osídlení a počiatkoch baníctva a banských miest kritizoval Kachelmanna už Arnold Ipolyi a Emil Jurkovič (o ktorých sa ešte zmienime), Michal Matunák [58] a ďalší.

Vo svojej prvej prednáške kladie Kachelmann počiatky banskej ťažby do doby narodenia Krista.[59] Nekriticky sa pridŕža klasických autorov Tacita, Livia a Strabona. Baníctvom na území ohraničenom Dunajom a Karpatami sa podľa jeho ničím nepodloženého názoru, ako prví zaoberali Rimania, neskôr to boli Kvádi, Góti, Gotíni, Jazygovia a ďalší. Kachelmann ďalej prebral údaje z istých takzvaných *„Štiavnických tabúľ“*, o ktorých vzniku a „zhubnom“ vplyve na dejiny Kremnice a ostatných banských miest píše Michal Matunák.

Podľa neho šlo o v súčasnosti už neexistujúci záznam pochádzajúci z Banskej Štiavnice, na ktorom boli naznačené vymyslené presné roky vzniku jednotlivých banských miest: Štiavnice 745, Kremnice 770, Banskej Bystrice 1345, Zvolena 795, Prešova 1374 a Levoče 1245. Matej Bel, ktorý sa ich s výnimkou Banskej Bystrice, (dátum sa mu s ohľadom na známu privilegiálnu listinu zdal byť určite prehnaný), pridržiava, ich nazýva *„Schedae domesticae Schemniciensium.“* [60]

V otázke vzniku mesta Kachelmann pripisuje rozhodujúci význam nemeckým kolonistom, ktorých príchod kladie podobne ako aj všetci jeho predchodcovia do obdobia vlády Ondreja II. Na rozdiel od nich však uvádza, že vhodné podmienky pre ich príchod do Uhorska vytvorila Ondrejova manželka Gertrúda, kým ostatní považujú za rozhodujúci impulz sobáš jeho dcéry Alžbety s durínskym grófom.[61]

Pri opise prvotného charakteru mesta Banskej Bystrice vychádza Kachelmann z najstaršej listiny práv a povinností z roku 1255 a menuje všetky jej ustanovenia. V prípade vojenskej povinnosti chybne cituje zápis v tom, že sa mešťania majú povinnosť zúčastniť služby v kráľovskom vojsku *„decenter ornati“* (vhodne ozdobení alebo označení) namiesto *„decenter armati“* (riadne vyzbrojení).[62]

Ďalej sa usiluje vysvetliť pojem *„waldbürger“*, ktorý sa zaužíval pri označení banskobystrických mešťanov. Waldbürgeri alebo *„die Sylvani“* podľa jeho názoru žili v oblasti pohoria Harz, zaoberali sa baníctvom a jedným z miest, ktoré si založili bolo banské mesto Goslar. Domnieva sa, že nemeckí baníci, ktorí začali s kolonizáciou stredoslovenských banských miest, pochádzali z banskej oblasti pohoria Harz a bezprostredným podnetom k masovej emigrácii bol hladomor, ktorý tam v tomto období vypukol.

---

[56] KACHELMANN Ján: Geschichte der Ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung (bis zum Jahre 1000) gehalten zur 500 jährigen Gründungsfeier von Hodritz im Sommer 1852, Schemnitz 1853.

[57] KACHELMANN Ján: Geschichte der Ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Zweite Vorlesung (bis zum Jahre 1301) gehalten den 3. September 1584 zum VI. Jahrhunderte des königl. Freitums der Bergstadt Neusohl, Schemnitz, 1855.

[58] MATUNÁK Michal: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica : Slobodné a hlavné banské mesto Kremnica, 1928, s. 32 – 33.

[59] KACHELMANN, J.: Geschichte I. ..., s. 6

[60] MATUNÁK Michal: Z dejín..., s. 8.

[61] KACHELMANN, J.: Geschichte I. ..., s. 71.

[62] *„stattliche Rüstung“* KACHELMANN, J.: Geschichte II. ..., s. 126.

Na záver časti s opisom dejín mesta sa ešte v stručnosti zmieňuje o najstaršom známom banskobystrickom richtárovi Ondrejovi, v súvislosti s kráľovskou donáciou na zem Kvačany v Liptove.[63]

Napriek tomu, že sa Kachelmann pri písaní svojich prednášok dopustil mnohých chýb, bol na druhej strane aj autorom viacerých nových, dovtedy sa v historiografickej spisbe neobjavujúcich faktov, či myšlienok, ktoré, ako to vyplynulo z novších výskumov, majú svoj reálny základ.

Ďalším historikom žijúcim a pôsobiacim v Banskej Bystrici v 19. storočí bol tunajší biskup *Arnold Ipolyi* – autor *kultúrnohistorického náčrtu - Dejín mesta Banskej Bystrice*, ktorý bol prvýkrát prednesený v maďarčine v auguste roku 1874 pri príležitosti slávnostného zahájenia rokovaní členov Uhorskej historickej spoločnosti v objekte župného domu.[64] Nemecký preklad prednášky pod názvom *„Geschichte der Stadt Neusohl“* vyšiel knižne v Banskej Bystrici v roku 1875.[65]

V úvode svojich *Dejín* zaujíma Ipolyi kritický prístup k staršej historiografii banských miest a to predovšetkým k Matejovi Belovi a Jánovi Kachelmannovi, ktorí sa pokúšali osvetliť otázku osídlenia a bez akýchkoľvek dôkazov medzi prvotnými kolonizátormi územia neskoršieho mesta uviedli napríklad *Metanastov – Jazygov, Sarmatov – Slovanov, Svébov, Kvádov, Markomanov, Gepidov a Gótov.*[66] Kritizuje prístup vtedajšej historiografie opierajúci sa iba o podobne znejúce mená a vychádzajúci výlučne z Biblie alebo klasických autorov. Naopak vyzdvihuje nový prístup pri skúmaní historických faktov – takzvanú *porovnávaciu metódu,* ktorá spočíva v *porovnávaní* artefaktov v tomto prípade bronzových a kamenných nástrojov a zbraní nájdených pri vykopávkach v okolí neskoršieho mesta s nástrojmi a zbraňami využívanými u divo žijúcich národov v amerických pralesoch alebo na africkom kontinente. Zároveň vyzdvihuje interdisciplinárnosť a spoluprácu ďalších vedných odborov ako paleontológie, filológie, mytológie a archeológie. Za pravdepodobné považuje osídlenie tohto územia Keltmi, čo dokazujú bohaté nálezy keltských nástrojov z doby bronzovej z blízkosti Banskej Bystrice v Rybároch, Moštenici, atď.[67] Uvádza, že ak by sa po zániku keltského osídlenia v týchto oblastiach usadil nejaký iný národ, určite by o tom svedčila aspoň nejaká zmienka alebo ústna tradícia, čím reaguje na úsilie predošlých historikov (najmä Kachelmanna) vysvetliť pôvod osídlenia územia Banskej Bystrice za každú cenu a pripísať ho národom, ktorí s ním nemali nič spoločné.

Vzniku mesta Banskej Bystrice teda podľa Ipolyiho predchádzala spočiatku riedka neskôr hustejšia nemecká kolonizácia, ktorá sa začala už v 11. a pokračovala v 12. a 13. storočí. Silní a životaschopní kolonisti z oblasti Durínska, Švábska a Saska sa najskôr zaoberali poľnohospodárstvom a remeslom, žili na nízkej kultúrnej úrovni, pôdu získavali žiarením a stavali si od seba vzdialené jednoduché chatrče. Tieto domy prirovnáva k najstarším z kolov postaveným domom amerických prisťahovalcov, kde žili ľudia spolu s domácimi zvieratami a v okolí každého takéhoto obydlia mali lúky, pasienky a lesy. Tak sa Ipolyi snaží vyvrátiť v tom období v odbornej literatúre panujúcu teóriu o tom, že si

---

[63] KACHELMANN, J.: Geschichte II. ..., s. 128.
[64] GRAUS, I.: Banská Bystrica a jej historiografi..., s. 59.
[65] IPOLYI Arnold: Geschichte der Stadt Neusohl. Eine culturgesichtliche Skizze, Wien 1875.
[66] *„... so kann ich getrost alles das weglassen, was bisher in älteren Zeit Lazius und Belius... und neustens Kachelmann, mit nicht mehr Scharfsinn..., von den Metanasten – Jazygen und den autochtonen Sarmaten – Slaven oder gar von Sueven und Quaden, Gepiden und Gothen, als den ältesten Bewohnern dieses Ortes und Umgegend fabelten.“* IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 5.
[67] IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 5. – 6.

Nemci hneď po svojom príchode z pravlasti zakladali a stavali *„kvitnúce mestá“*.[68]

V nasledujúcej III. kapitole s názvom *„Die Entstehung unserer Bergstädte.... “*[69] sa už venuje konkrétne vzniku a počiatkom Banskej Bystrice. Uvádza, že dôležitou okolnosťou pri vzniku mesta bol náhodný nález zlata a medi v piesku pri brehoch Hrona. Tento spôsob získavania kovov Ipolyi prirovnáva k doposiaľ (ešte v 19. storočí) využívanému spôsobu ťažby, ktorý je rozšírený v Amerike a Austrálii. Vlastníci na rudy bohatých území (a teda aj územia neskoršieho mesta) sem priviedli a usadili svojich poddaných, ktorí im potom z vyťaženého zlata odvádzali príslušné čiastky. Keď sa povrchové zdroje vyčerpali, presunula sa ťažba do blízkych hôr, kde sa systematická exploatácia ukázala byť veľmi výnosnou. Za týmto účelom vlastníci pozemkov doviedli *„podnikateľov, už vyučených banských majstrov a baníkov a usadili ich tu.“ „Baníci sa pod vedením majstrov zoskupili do združení, s rastúcim blahobytom sa darilo dedine – kolónii a táto sa rozvinula na mesto.“*[70]

V ďalšej časti sa Ipolyi snaží odpovedať na otázku najstarších vlastníkov územia mesta. Ako majiteľov tohto územia spomína zvolenský kráľovský hrad a jeho pánov ako aj uhorských magnátov, medzi ktorými uvádza *„Detreho a Bittera Balassovcov, Hontianskeho župana a grófov Huntpoznanovcov, grófov Ivanka - dnešných Forgáčovcov, Radunovcov, Aladárovcov“* a iných, ktorí tieto zeme získali prostredníctvom donácií alebo právom prvého usídlenia sa.[71]

Za najstaršiu osadu, ktorá v blízkosti mesta vznikla, Ipolyi považuje Staré Hory *(„Altgebirg“)*. Vedie ho k tomu zaiste adjektívum *„staré“* obsiahnuté v samotnom názve. Medzi ďalšími nemeckými kolóniami - osadami spomína napríklad: *Kinczelovu (Göncölfalvu), Heinczmanovu (Henczeldorf)* a ďalšie, ktoré založili nemeckí mešťania – *waldbürgeri, bergbürgeri.* Takýmto spôsobom vzniklo pri ústí rieky *„Bistriz“* do Hrona na jednom z pôvabných kopcov okolitej doliny i mesto Banská Bystrica.[72] Odvoláva sa na Dernschwama a ním zachytenú ústnu tradíciu zo 16. storočia, podľa ktorej si mešťania postavili na rínku cirkulárne domy *(cirkulares domus)*, s ohľadom na čo dostali aj ďalšie pomenovanie ako *„cirkularisti“*. Preberá od neho i teóriu o charaktere Bystrice za čias kráľa Belu: *„Za kráľa Belu bola Banská Bystrica (Neusohl) ešte dedinou, ktorú obývali šľachtici a ich roľníci. Farský kostol svätého Antona bol vtedy v Sásovej, kde sa tiež nachádzala jedna kolónia – osada.“*[73] Podľa Dernschwama aj Ipolyi uvádza, že na druhej strane Hrona v tomto období býval jeden šľachtic, ako je to ešte možné vidieť podľa zachovanej kúrie. Teóriu o osídlení územia neskoršieho mesta nemeckými prisťahovalcami z Durínska, ktorí sem prišli počas panovania uhorského kráľa Ondreja II. ako dôsledok dobrých vzťahov medzi oboma krajinami po sobáši princeznej Alžbety s durínskym grófom, Ipolyi poznal, ale napriek tomu, že ju považoval za pravdepodobnú, sa s ňou ako s nepodloženou nestotožnil.

Zmienil sa aj o najstaršej písomnej pamiatke, viažucej sa k dejinám mesta, privilegiálnej listine z roku 1255, ktorú považoval za dôležitý moment konštitúcie mesta. Vyme-

---

[68] *„... und nicht, wie man bisher geglaubt, von Anfang an die Creirung gebildeter, blühender Städte.“* IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 9. a ďalej s. 10.

[69] *„Vznik nášho banského mesta“* IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 11.

[70] *„Die Bergleute constituiren sich unter ihren Meistern und Führern zu Körperschaften, mit dem zunehmend Wohlstand gedeiht die Ortschaft der Colonie, und diese entwickelt sich dann zur Stadt.“* IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 12.

[71] *„Die Sohler Obergespane und Grafen, die Hunt – Pazmans, die in Thurocz erbgesessenen Grafen Ivánka, die heutigen Forgacs, die Raduns oder Radványis, die heutigen Radvánszkys, die Aladars von Sauldorf und Andere.“*, IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 13.

[72] IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 14.

[73] IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 14.

nováva jej jednotlivé práva a povinnosti a konštatuje, že sa jej udelením Banská Bystrica stala slobodným kráľovským mestom. Správne podotýka, že základom jej ďalšieho rozvoja bola vlastná samospráva a súdnictvo. Veľmi vhodne vykladá aj latinské slovné spojenie *„decenter armati“* ako *„riadne ozbrojení – v riadnej zbroji“*, ktoré sa spájalo s vojenskou povinnosťou mešťanov.[74] Na základe v listine uvedeného práva Nemcov na súboj podľa saského zvyku Ipolyi dedukuje, že prvými zakladateľmi Banskej Bystrice boli saskí rytieri, ktorí ako banskí podnikatelia neskôr na území mesta usádzali baníkov, o čom ešte v jeho súčasnosti svedčili názvy banských osád. Medzi ich zakladateľmi a prvými banskobystrickými mešťanmi Ipolyi menuje najstaršieho banskobystrického richtára comesa Ondreja, ktorý mal podľa neho 7 synov. Bol medzi nimi i comes Chotselin alebo Götzel, ktorý predal grófovi Heinczmannovi časť svojho banskobystrického dedičstva za 48 mariek. Podľa jeho ďalšieho syna Heinczmanna nesie svoje pomenovanie aj jedna z baníckych kolónií v Ipolyiho podaní *„Henczmanova či Heinczmandorf“*. Medzi najstarším banskobystrickým obyvateľstvom ďalej spomína*: „Ulmanna, Hermanna, Henselina, Chotselina, Kinczela, Czibela, Rulanta a Rudlina, Kirchenela, Goldenera a Silbermachera,* (ktorého považoval za jediného vlastníka striebornej bane), *rodinu Karlovcov“* a ďalších.[75]

Podobne, ako jeho predchodcovia sa aj Ipolyi pokúša ozrejmiť pôvod názvu mesta. Uvádza originálnu teóriu o tom, že latinské pomenovanie *„villa Bistriczia“*, ktoré pozná z privilégia z roku 1255, pochádza z časti zo slovenského mena pre rieku *„Bistrica“* a z časti z nemeckého mena *„Veistritz“*. Spomína, že už v konfirmáciách listiny v nasledujúcom roku 1256 a potom v roku 1282 sa objavujú maďarské ekvivalenty tohto názvu pre mesto ako *„Berzenczebanya“* alebo *„Besterczebanya“*, používané aj v časoch autorovej súčasnosti.

Podľa uvedených mien najstarších banskobystrických mešťanov a názvov baníckych osád v chotári mesta je jasné, že Ipolyi poznal najstaršiu banskobystrickú mestskú knihu (1386 – 1399). Okrem nej využil aj účtovné knihy z rokov 1482, 1489, 1490 a 91, na základe ktorých sa snažil zistiť mená vlastníkov banských podnikov, remeselníkov a obchodníkov, ktorých identifikoval na základe priezvisk svedčiacich o ich pôvode. Pokúsil sa určiť počet domov v meste (50), charakterizovať obchod a remeslo. Zaujímavo pôsobí v tejto súvislosti najmä jeho snaha o pochopenie latinského zamestnaneckého mena istého remeselníka spomínaného v knihe ako *„ungarus“* alebo *„ungaricalis faber,“* ktorého považuje za vykonávateľa špeciálneho uhorského kováčskeho remesla (neuvažoval pritom o možnosti zohľadniť národnostné hľadisko). Zamýšľa sa nad pôvodom posmešných mien mešťanov, ako boli *„Halbschuh“* alebo *„Schweinsgrätl“*. Spomína najstarší mestský trestný poriadok (1390), kopírujúci banskoštiavnickú predlohu, usiluje sa popísať každodenný život v meste, identifikovať výdavky a príjmy mešťanov, sleduje úradné návštevy, cesty notárov do okolitých miest, novoročné dary panovníkom.

Ipolyi síce podľahol nepodloženým teóriám o pôvode názvu pre mesto, no pri svojich teóriách uplatnil kritický prístup, neopisoval bezhlavo už existujúce fakty, ako to robili niektorí jeho predchodcovia. Jeho teórie o náhodnom náleze rúd v banskobystrickom chotári ako aj o vlastníkoch územia neskoršieho mesta by si zaslúžili podrobnejšie preskúmanie. Celkom pútavo a logicky na základe analógií vysvetľuje okolnosti vzniku mesta a až na niektoré jednotlivosti sa jeho výklad neodchyľuje od doloženej skutočnosti. Vyčítať mu možno okrem malých jednotlivostí snáď iba prílišný tendenčný

[74] *„... sov wie sie verpflichtet sind, unter der Fahne des Königs an den Feldzügen theilzunehmen...“* IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 26.
[75] IPOLYI, A.: Geschichte..., s. 41.

prouhorský pohľad na dejiny, vzhľadom k dobe vzniku diela však celkom pochopiteľný.

Posledným v tejto časti a zároveň jedným z najvýznamnejších, v rozsahu a detailnom spracovaní dejín mesta Banskej Bystrice dosiaľ neprekonaným historikom bol *Emil Jurkovič* autor rozsiahlej iba nedávno publikovanej *Monografie slobodného kráľovského mesta Banská Bystrica.*[76] Jurkovič pochádzal z Letanoviec na Spiši a po štúdiách v Levoči, Arade, Budapešti a vo Viedni sa stal profesorom na vyššom katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici. Banskobystrická mestská rada ho pri príležitosti osláv milénia v roku 1896 poverila zostavením monografie k dejinám mesta, ktorá sa po mnohých peripetiách napokon dočkala aj svojej prvej publikácie v slovenskom jazyku v roku 2005.[77]

Hneď prvá kapitola tohto rozsiahleho diela s názvom *„Prvé stopy vzniku mesta. Erb. Mestské farby. Kroniky.“*[78] sa venuje založeniu mesta, jeho názvu a ďalším náležitostiam, týkajúcim sa jeho počiatočnej existencie. V úvode tejto kapitoly autor veľmi výstižne poznamenáva, že *„okolnosti založenia mesta, či jeho datovanie, sú zahalené temnotou.“*[79] Podobne ako Ipolyi sa ani Jurkovič nenecháva zaviesť *„pochybnými a nič nehovoriacimi etymológiami“* Mateja Bela, Kachelmanna a iných, *„ktorí sa pokúšali vniesť trochu svetla do tejto temnoty.“*[80] Územie neskoršieho mesta, ako aj celej Zvolenskej župy, bolo podľa neho neobývaným pralesom, nachádzajúcim sa v nárazníkovom pásme za zásekmi, kam len z času na čas prenikli lovecké alebo banícke skupiny starých Maďarov. Až neskôr, keď sa Slovensko stalo trvalou súčasťou Uhorska, sa pôvodne riedke nemecké osídlenie zahustilo. Majiteľom lesov Zvolenského komitátu bol z časti Zvolenský hrad a z časti šľachtické rody medzi ktorými Jurkovič podľa Ipolyiho spomína *„Ballasovcov, Hunt – Pazmanovcov, turčianskych Ivánkovcov, Radunovcov, Aladárovcov“* a iných.

Vzniku samotného mesta podľa neho predchádzal vznik *„sídla pre kráľa“* a jeho družinu. *„Do susedstva kráľovského domu potom migrovali saskí kolonisti, ktorí svojimi robotníkmi osídlili okolité banské územie, aby pod jeho ochranou mohli aj sami bezpečne žiť a vykonávať svoje remeslo.“*[81] Z uvedeného nie je jasné, čo konkrétne mal Jurkovič pod označením *„kráľovský dom“* na mysli, keďže sa v predchádzajúcom odseku zmieňuje o Zvolenskom hrade, ktorý zohral významnú úlohu pri osídlení celej oblasti[82] a z uvedeného citátu ako aj nasledujúceho textu skôr vyplýva, že samotnému vzniku mesta mala predchádzať existencia akéhosi bližšie neurčeného kráľovského domu, nachádzajúceho sa priamo v meste, ktorý by podľa neho ochraňoval záujmy kráľa – vlastníka pôdy, vyberal dane a staral sa o mestský poriadok. Tak si Jurkovič vysvetľuje aj existenciu erbu, ktorý mal byť vonkajšou demonštráciou vzťahu medzi kolonistami a kráľom. To malo byť, podľa neho, aj hlavným dôvodom pre existenciu kráľovského dozoru (akéhosi komisára) nad voľbami predstaveného obce – richtára, o ktorom sa zmieňuje, keď píše: *„Pod touto zámienkou panovník neskôr každoročne vysielal na richtárske voľby svojho komisára, aby bol pod jeho dohľadom do čela mesta postavený taký človek, ktorý bude dozerať na dodržiavanie a ochranu nielen meštianstva, ale aj kráľa.“*[83] Kráľovský dom bol podľa neho tiež centrom, okolo ktorého si banskobystrickí ťažiari postavili svoje domy.

---

[76] JURKOVIČ Emil: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica : Mestské informačné centrum, 2005. (z maďarského originálu preložil Imrich Nagy).
[77] JURKOVIČ Emil: Dejiny..., s. 11.
[78] JURKOVIČ Emil: Dejiny..., s. 15.
[79] JURKOVIČ Emil: Dejiny..., s. 15.
[80] JURKOVIČ Emil: Dejiny..., s. 15.
[81] JURKOVIČ, E.: Dejiny..., s. 16.
[82] V prvej tretine 13. storočia je doložená existencia Pustého hradu. MARSINA Richard: K najstarším dejinám Zvolena. In: Historický časopis č. 6, Bratislava : SAV, 1989, s. 794.
[83] JURKOVIČ, E.: Dejiny..., s. 17.

V otázke obdobia vzniku mesta Jurkovič uvádza, že proces jeho utvárania sa bol pomalý a nedá sa spojiť s jedným letopočtom, čím opäť naráža na zmienené *„štiavnické tabule“*, snažiace sa presne datovať vznik jednotlivých uhorských kráľovským miest. Píše, že aj za svoj význam môže mesto vďačiť predovšetkým svojmu centru – kráľovskému domu a tiež vhodnej polohe na sútoku dvoch vodných tokov Bystrice a Hrona. Vzniku mesta predchádzajúcu nemeckú kolonizáciu tohto územia ako jediný datuje už do obdobia vlády Gejzu II. alebo Ondreja II. a za prvých prisťahovalcov podobne ako jeho predchodcovia považuje Durínčanov (*Thüringov, Duringov*),[84] ktorí v kolonizácii pokračovali aj po tatárskych vpádoch. Tie podľa neho neušetrili ani samotné mesto.

Pri opise nasledujúceho obdobia sa už Jurkovič opiera o listinu práv a povinností z roku 1255, ktorú považuje za *„záruku ďalšieho rozvoja“* a v kapitole s názvom *„Meštianstvo“* ju aj podrobne rozoberá a vhodne komentuje.[85] Nesprávnym je tu snáď iba výklad latinského slovného spojenia *„decenter armati“*, ktorý Jurkovič prekladá ako *„v slušivej zbroji“*,[86] čo ho vedie k nepodloženej úvahe o tom, že si banskobystrickí mešťania mali povinnosť vykonať uloženú vojenskú povinnosť v bezprostrednej blízkosti kráľa – teda priamo ako jeho osobná stráž.

K etymológii názvu mesta uvádza, že meno *„Bystrice“* je poslovenčenou formou nemeckého pomenovania *„Veistricz“*. Okrem tohto názvu a jeho maďarského ekvivalentu *„Byzterchebana“* alebo *„Berzenczebanya“* sa súčasne s ním používalo aj pomenovanie *„Neusohl“* v latinčine *„Novisolium“* alebo *„Neosolium“*, ktoré vzniklo ako protiklad voči pomenovaniu Zvolena – *„Sohl“* alebo *„Altsohl“*.[87]

Rovnako dôsledne pristupoval Jurkovič i k popisu jednotlivých sfér mestského života. Z útržkovitých záznamov z mestského archívu zostavil takmer úplný menoslov banskobystrických richtárov (1256 – 1850),[88] mestské štatúty a protokoly mesta zo 16. až 19. storočia mu zároveň umožnili popísať charakter mestskej samosprávy právomoci a povinnosti richtárov, členov mestskej rady a obce. Do najmenších podrobností opísal jednotlivé meštianske domy a presne identifikoval ich najstarších majiteľov až do 16. storočia. S prehľadom a do detailov spracoval aj remeselnú výrobu a obchod v meste. Ťažiskom jeho výskumu však bol archívny materiál najmä účtovné a súdne protokoly mesta zo 16. až 19. storočia, čo spôsobilo, že sa nami skúmané obdobie dostalo v jeho monografii na okrajové miesto.

Jurkovičova monografia podala zo všetkých skúmaných historiografických diel najúplnejší a najpodrobnejší pohľad na vznik a formovanie sa stredovekej Banskej Bystrice. Je to mimoriadne cenný prameň s nesmiernym významom pre históriu mesta.

Mesto Banská Bystrica v modernej historiografii 20. a 21. storočia

Ako prvú najstaršiu súhrnnú prácu, na ktorú historik pri bádaní o stredovekých dejinách Banskej Bystrice určite narazí je *Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta*.[89] Z množstva zaujímavých príspevkov má pre nás z hľadiska skúmania počiatkov mesta najväčší význam príspevok historičky *A. Gáčovej: Mesto za feudalizmu*.[90] Autorka ako prvá vyslovila na základe podrobnej analýzy najstaršej banskobystrickej listiny práv a

[84] JURKOVIČ, E.: Dejiny..., s. 16.
[85] JURKOVIČ, E.: Dejiny..., s. 330. – 331.
[86] JURKOVIČ Emil: Dejiny..., s. 330.
[87] JURKOVIČ, E.: Dejiny..., s. 16.
[88] JURKOVIČ, E.: Dejiny..., s. 357 – 368.
[89] KOVÁČ Ján – SCHOLTZ Pavol (ed.): Sborník prác k 700. výročiu založeniu mesta. Martin : Osveta, 1955.
[90] GÁČOVÁ Alžbeta: Mesto za feudalizmu. In: Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta, Martin : Osveta, 1955, s. 18 – 28.

povinností názor, že jej udelenie panovníkom Belom IV. v roku 1255 sa nekryje s dobou skutočného založenia mesta. Pod *„založením“* mala autorka akiste na mysli jeho vznik. Domnievala sa, že na mieste, kde sa vyformovalo v listine spomínané *„nové mesto Bystrica“*, stála staršia bezpochyby slovenská osada. Jej zakladateľmi boli drobní roľníci a remeselníci, ktorí tu ťažili zlato a najmä striebro už dlhšie obdobie (pravdepodobne už od veľkomoravských čias) a po tatárskom vpáde 1241 pokračovali v započatom diele svojich dávnych predkov. Nemeckí prisťahovalci sem prišli niekedy v rokoch 1244 - 1255 od zvolenského podhradia (mesta Zvolena), o čom svedčí latinský a nemecký stredoveký názov *(Neosolium, Neusohl)*. Získali majetok na Starých Horách, v Španej Doline a na Pieskoch, postupne si ekonomicky *„podmanili“* pôvodné obyvateľstvo a vybudovali si silné a hospodársky prosperujúce mesto.

Pri skúmaní počiatkov banskej ťažby v mestskom chotári nemožno v rámci zmieneného zborníka obísť ani štúdiu *P. Ratkoša: Banskobystrické baníctvo za feudalizmu.* Autor sa v ňom usiloval zmapovať a popísať charakter najstaršej banskej ťažby v chotári mesta od obdobia jeho vzniku až do polovice 17. storočia. Upozornil na ďalšie možnosti využitia torza najstaršej banskobystrickej mestskej knihy z rokov 1386 – 1399 a jeho význam pre dejiny baníctva v chotári mesta. Z neúplných zoznamov sa mu okrem mien prvých známych mešťanov podarilo získať výšku ich obvyklých každoročných daňových poplatkov. Počet, majetnosť a národnostné zloženie obyvateľstva mu koncom 15. storočia umožňovali študovať registre mestskej dane z rokov 1482, 1489, 1490 a 1493. Svoje úsilie pri ich skúmaní zameral predovšetkým na stav a úroveň jednotlivých ťažiarskych spoločností, ktoré mohol posúdiť podľa výšky odvádzaných daní. Výsledky výskumov daňových registrov využil aj pri rozbore sociálnej a národnostnej situácie v meste v období pred vznikom baníckeho povstania v rokoch 1525 – 1526.[91]

V súvislosti s ťažbou medi a striebra by sme ďalej spomenuli monografiu *J. Vlachoviča: Slovenská meď v 16. a 17. storočí.*[92] Z hľadiska cieľa nášho výskumu, má pre nás najväčší význam jej úvodná časť, kde autor podrobne vykresľuje počiatky a vývoj banskej ťažby okrem iných miest aj v Banskej Bystrici v období 14. a 15. storočia. Vymenúva členov najznámejších banských spoločností – najstarší zoznam ťažiarov utvorený na Hlbokej štôlni v Strieborných vrchoch (1388) získal preskúmaním spomenutého torza mestskej knihy. Všíma si ďalej obchod s meďou, cesty, kadiaľ prúdila. Ťažisko jeho práce však spočíva v prehľade dejín banskej ťažby v období 16. a 17. storočia.

Komplexný pohľad do dejín jednotlivých banských miest zo stredoslovenskej oblasti z hľadiska okolností ich vzniku sociálneho a hospodárskeho vývoja do roku 1526 nám ďalej ponúka monografia *Günthera Probszta: Die niederungarischen Bergstädte.*[93] Probszt posudzoval okolnosti vzniku jednotlivých banských miest v kontexte najstarších zmienok o osídlení a banskej činnosti v stredoslovenskom rudnom revíre. Postupoval chronologicky a systematicky už od najstarších poveľkomoravských čias, kedy územie Karpatskej kotliny osídľuje maďarské obyvateľstvo. Začiatky banskej ťažby v stredoslovenskej banskej oblasti spájal so Slovanmi–zvyškami niekdajšieho veľkomoravského osídlenia. Baníčenie sa v tomto období podľa neho obmedzovalo na ryžovanie potokov a riečok a primitívne dolovanie za pomoci jednoduchých nástrojov. Vznik banských miest

[91] Bližšie pozri: RATKOŠ Peter: Predohra baníckeho povstania v našich banských mestách v rokoch 1525/1526. In: Historický časopis, č. 3. Bratislava : SAV, 1966, s. 353 – 405. RATKOŠ, P.: Povstanie baníkov na Slovensku v rokoch 1525 – 1526. Bratislava : SAV, 1963.

[92] VLACHOVIČ Jozef: Slovenská meď v 16. a 17. storočí, Bratislava : SAV, 1964.

[93] PROBSZT Günther: Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtshcaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Halsburg (1546). München : R. Oldenbourg, 1966.

a rozvoj baníctva dáva do súvisu až s nemeckou kolonizáciou, ktorá Uhorsko zastihla už v období pred tatárskymi vpádmi, no najmä v rokoch 1241 až 45. V súvislosti s najstaršou zmienkou o existencii Banskej Bystrice, jej prvou známou listinou práv a povinností z roku 1255 vyslovuje pochybnosť o tom, že by územie neskoršieho mesta ovplyvnili tatárske vpády a ak ním aj Tatári naozaj prešli, priveľmi ho nepoškodili, keď už o niekoľko rokov nato mesto dostáva rozsiahle práva a smie využívať štiavnické mestské a banské právo, ktoré mu formou osobitného privilégia udelil Belo IV. Novému mestu *(nova villa)*, vychádzajúc z jeho najstaršieho označenia v listine, predchádzalo malé sídlisko *(kleinen Voläufer)*, nazvané podľa tunajšieho potoka *Bistritz*, čo svedčí o pôvodnom slovanskom osídlení. Prví hostia sem prišli ešte za čias Ondreja II.

Ďalej Probszt vymenúva osady, nesúce názvy podľa svojich zakladateľov alebo najstarších vlastníkov, ktoré vznikli v mestskom chotári podobne, ako tomu bolo v prípade Banskej Štiavnice *(Kinczelova, Heinczelova, Ulmanka*, atď.) a pokračuje vývojom a dejinami jednotlivých stredoslovenských banských miest v 14. až 16. storočí. V rámci osobitných kapitol sa venoval obyvateľstvu v jednotlivých mestách, uviedol najvýznamnejšie ťažiarske a obchodnícke rodiny, vychádzajúc z dostupných mestských protokolov najmä z obdobia druhej polovice 15. až 16. storočia. V prípade Banskej Bystrice využil súpisy mestskej dane až z polovice 16. storočia, čo mu umožnilo zamerať sa až na obdobie nástupu turzovsko – fuggerovskej spoločnosti, popisu jej významu a pôsobenia v meste. Rovnako postupoval aj v prípade ostatných miest, vybral si a rozobral predovšetkým ich jednotlivé špecifiká, osobitnú pozornosť venoval Kremnici ako hlavnému mestu Zväzu stredoslovenských banských miest. Veľkým pozitívom Probsztovej monografie je jej komplexnosť, ktorá čitateľovi umožňuje nahliadnuť do vývoja jednotlivých miest vo vzájomných súvislostiach, čo však autorovi na druhej strane nedovoľuje zaoberať sa ich dejinami do väčších podrobností, vidíme to na príklade opomenutia najstarších dejín Banskej Bystrice. (Probszt nevyužíva torzo mestskej knihy ani zachovaný archívny materiál z obdobia 14. a 15. storočia).

Vzniku a okolnostiam vývoja mesta sa napokon venoval i *P. Ratkoš*. Prostredníctvom osobitnej štúdie *Vznik a začiatky banských miest na Slovensku*[94] pripisuje dôležitú úlohu najstaršiemu známemu banskobystrickému richtárovi comesovi Ondrejovi – lokátorovi *novej vsi Bystricie*, ktorý sa spolu s 23 ďalšími banskými podnikateľmi usadil v blízkosti ústia riečky Bystrice do Hrona. Patrili mu podľa neho práva na mlyny, pivovar a niektoré remeslá. Podobná situácia, podľa zachovaných prameňov, vznikla aj v okolitých banských mestách. Tu mal autor akiste na mysli pôsobenie najstaršieho známeho kremnického richtára Jána – lokátora Kremnice. Ondrejov silný vplyv na formovanie mesta Ratkošovi pravdepodobne vyplynul z donácie na územie *(silvam et terram)* medzi mestom a Ľupčou, ktorú Ondrejovi udelil kráľ Belo IV. za zásluhy pri zachovaní a zveľadení mesta a tunajších strieborných baní,[95] ako aj z pozície, akú Ondrej vzhľadom na svoj šľachtický titul v meste určite zastával. V období od polovice 13. do konca 15. storočia patril Ondrej k najčastejšie voleným banskobystrickým richtárom. Viedla ho k tomu napokon i jeho účasť v mestskom posolstve, ktoré sa v roku 1256 vybralo ku kráľovi za účelom konfirmácie najstaršej privilegiálnej listiny. Ondrej totiž v rovnakom čase získal aj svoju donáciu na liptovské majetky, z čoho je zrejmé, že žiadateľom oboch listín musela byť rovnaká osoba – richtár Ondrej. Podobná situácia sa opakovala v roku

[94] RATKOŠ, P.: Vznik a začiatky banských miest na Slovensku. In: Historické štúdie XIX, Bratislava : SAV, 1974, s. 33 – 58.

[95] KNAUZ Ferdinand: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, Tomus I, ab 979 ad 1273, Strigonii, 1874, s. 492, č. 637.

1287, kedy mestu jeho práva a povinnosti potvrdil panovník Ladislav IV. Ondrej si pri tejto príležitosti nechal obnoviť svoju donáciu z roku 1256. Počet podnikateľov (23), ktorí s ním prišli a usadili sa v blízkosti ústia Bystrice do Hrona, Ratkoš určil podľa daňových registrov zo začiatku 16. storočia a východiskom sa mu stala i prirodzená topografia mesta. Jej presnejšiemu popisu sa venoval v rámci osobitnej štúdie.[96] V ďalšej časti príspevku sa napokon pokúsil osvetliť vzťah mesta a neďalekého sídla župy Zvolena, vysvetliť príčinu vzniku nového názvu pre sídlisko a lokalizovať najstaršie banskobystrické banské podniky, keďže sa v prameňoch mesta vyskytuje iba všeobecné pomenovanie *„v Strieborných vrchoch“* bez konkrétnejšieho alebo bližšieho popisu.

Sociálnych a hospodárskych pomerov v meste na konci 15. a začiatkom 16. storočia sa dotýkali dve štúdie historika a archivára *J. Slaného: Základné tendencie hospodárskeho a sociálneho vývoja v Banskej Bystrici na konci 15. a v prvej štvrtine 16. storočia*[97] a *Banskobystrický trh v období rozmachu medenorudného baníctva na Slovensku (1495 – 1570).*[98] Autor pri rekonštrukcii stavu mestského hospodárstva najmä obchodu vychádzal zo zachovaných daňových registrov z rokov 1490, 1493, 1526 a 1532. Všímal si najmä vzťah thurzovsko – fuggerovského banského podniku a mesta. V úvodnej časti však venoval pozornosť jednotlivým banskobystrickým mešťanom, identifikácii ich podnikov, stavu a príčinám úpadku banského podnikania na konci 15. storočia, čo mohol dobre pozorovať v rámci výšky dávok, ktoré mestu odovzdávali jednotliví banskí podnikatelia. Prostredníctvom druhej štúdie sa usiloval osvetliť charakter mestského trhu a zahraničného obchodu na prelome 15. a 16. storočia. Všímal si trhové obmedzenia, poplatky za dovážané tovary, miery a váhy.

Pri skúmaní charakteru stredovekého mesta nemôžeme obísť ani štúdie zaoberajúce sa pôvodom a charakterom banskoštiavnického mestského a banského práva, ktoré Banskej Bystrici formou osobitného privilégia udelil panovník Belo IV. Toto právo sa vo svojej originálnej podobe dočkalo viacerých publikácií.[99] V súčasnosti sa môžeme oprieť i o čiastočný slovenský preklad jeho jednotlivých článkov, ktoré ku svojej štúdii o pôvode tohto práva pripojil *V. Bolerázsky*.[100]

Obrovským prínosom pre skúmanie osudov najvýznamnejších banskobystrických ťažiarov, žijúcich a pracujúcich v meste v priebehu druhej polovice 15. storočia, sú štúdie *M. Skladaného: Zápas o banskobystrickú meď v polovici 15. storočia*[101] a *Banskobystrické mäsiarske cechy.*[102] Prostredníctvom prvej autor poukázal na

[96] RATKOŠ, P.: K topografii Banskej Bystrice v čase baníckeho povstania v rokoch 1525 – 1526. In: Historické štúdie IX, Bratislava : SAV, 1964, s. 103 – 120. Za kráľovského lokátora Ondreja považuje aj V. Mencl, pozri: MENCL Václav: Středověká města na Slovensku, Bratislava : Učená společnosť Šafaříkova, 1928, s. 85 – 86.

[97] SLANÝ Július: Základné tendencie hospodárskeho a sociálneho vývoja v Banskej Bystrici na konci 15. a v prvej štvrtine 16. storočia. In: Zborník slovenského banského múzea, IX., Martin : Osveta, 1979, s. 35 – 49.

[98] SLANÝ, J.: Banskobystrický trh v období rozmachu medenorudného bansíctva na Slovensku (1495 – 1570). In: Stredné Slovensko 9. Zborník stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, Banská Bystrica : Osveta, 1990, s. 115 – 122.

[99] Najnovšie PIRAINEN Ilpo Tapani: Das Stadt-und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei, Oulu : Universität Oulu, 1986.

[100] BOLERÁZSKY Vojtech: Pôvod banskoštiavnického mestského a banského práva. In: Slovenská archivistika, č. 2, Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 1969, s. 113 – 139.

[101] SKLADANÝ Marián: Zápas o banskobystrickú meď v polovici 15. storočia. In: Zborník FFUK Historica, XXVII, Bratislava : SAV, 1976, s. 175 – 209.

[102] SKLADANÝ, M.: Banskobystrické mäsiarske cechy. In: Mäsiarstvo a údenárstvo v dejinách Slovenska. Zborník z rovnomenného sympózia, konaného v dňoch 3. – 5. decembra 1997 v Rimavskej Sobote, pri príležitosti 5. výročia založenia a.s. TAURIS, Martin : Gradus, 85 – 91.

mimoriadny význam banskobystrickej medi v európskom a zámorskom obchode,[103] usiloval sa čo najpodrobnejšie popísať a zachytiť život a prácu jednak najvýznamnejších banskobystrických ťažiarov, jednak pôvodne zahraničných obchodníkov s meďou, ktorí sa usadili v meste za účelom ťažby a obchodu. V maximálnej možnej miere pritom využil jednak zachované listy, dlžobné úpisy, záznamy o zálohách a testamenty banskobystrických mešťanov, pochádzajúce z mestského archívu v Banskej Bystrici, jednak rôzny publikovaný i nepublikovaný pramenný materiál a literatúru z archívov ďalších uhorských a zahraničných miest–pôsobísk banskobystrických mešťanov (Bratislavy, Banskej Štiavnice, Kremnice, Budína a iných). Jednalo sa konkrétne najmä o známu ťažiarsku rodinu Jungovcov a jej pokračovateľov obchodníkov Jána Ernsta, Víta Mühlsteina a Stanka Vilhelmoviča. Pozornosť im autor venoval aj v súvislosti s charakteristikou a popisom okolností vzniku turzovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici na konci 15. storočia.[104]

Druhý príspevok bol venovaný otázke existencie slovenského mäsiarskeho cechu, o ktorom sa na základe štúdia zachovaných banskobystrických účtovných kníh z konca 15. storočia zmienil i P. Ratkoš.[105] M. Skladaný vychádzal z podrobného štúdia najstaršej zachovanej cechovej listiny banskobystrického mäsiarskeho cechu z prvej polovice 15. storočia, ktorú preložil a analyzoval, čím ponúkol zaujímavý pohľad na sociálne a národnostné pomery v meste v polovici 15. storočia. Svoje úsilie zameral predovšetkým na vyvrátenie dávnejšieho chybného tvrdenia o existencii slovenského mäsiarskeho cechu v Banskej Bystrici v druhej polovici 15. storočia, ktorého autorom bol P. Ratkoš. Jeho tvrdenie vychádzalo z nesprávnej interpretácie zoznamov mäsiarov prenajímajúcich si v meste pulty na predaj a výsek mäsa, čo podporilo aj množstvo nepochybne slovenských mien, ktoré zistil pri skúmaní registrov mestskej dane z konca 15. storočia.

Doteraz dôsledne nepreskúmanú otázku v mestskej stredovekej histórii predstavujú okolnosti vzniku, klasifikácia a funkčnosť mestského hradu v historickom jadre mesta. K problematike sa najskôr prostredníctvom vlastného historického a archívneho výskumu pokúsil zaujať stanovisko *A. Avenarius* v štúdii *Banskobystrický mestský hrad vo vzťahu k mestu*.[106] V jej úvodnej časti sa usiluje termín *„mestský hrad“* správne zaradiť a pochopiť. Ide vskutku o akúsi *„anomáliu“* v našich pomeroch, ako píše, *„nie je to hrad v pravom slova zmysle“*, aký poznáme napríklad zo Zvolena alebo Spiša, ide o celkom špecifický druh *stavby respektíve opevnenia“* z čoho vyplýva tiež jeho vzťah k mestskému osídleniu. Uvedomoval si, že počiatky mestského osídlenia nesúvisia s hradným kopcom – miestom vzniku hradu. Hrad, ako ho poznáme z obdobia druhej polovice 15. storočia, v tomto období totiž ešte neexistoval. Jedinou stavbou centrom neskoršieho hradu, datovaným už do polovice 13. storočia bol pôvodne románsky kostol Nanebovzatia panny Márie, z čoho je pri objasňovaní vzťahu mesta a hradu potrebné a nutné vychádzať.

Okrem výsledkov ďalších historických výskumov[107] sa pri skúmaní funkčnosti a charakteru hradu môžeme v súčasnosti oprieť sa aj o publikované výsledky doterajších

---

[103] Osobitne je tejto problematike ešte venovaná štúdia: SKLADANÝ, M.: Európsky význam banskobystrického mediarstva v 15. storočí. In: Historický časopis, č. 3. Bratislava : SAV, 1983, s. 345 – 369.

[104] SKLADANÝ, M.: Prvé turzovsko – fuggerovské zmluvy o spoločnom mediarskom podniku. In: Historický časopis, č. 2, Bratislava : SAV, 1995, s. 215 – 229.

[105] RATKOŠ, P.: Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525 – 1526, Bratislava : SAV, 1963, s. 288.

[106] AVENARIUS Alexander: Banskobystrický mestský hrad vo vzťahu k mestu. In: Pamiatky a príroda č. 2, Bratislava : Osveta, 1977, s. 18 – 19.

[107] GRAUS, I.: Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifík pasívnej obrany stredoslovenských banských miest. In: Vojenská história, č. 1, Bratislava : MO SR v spolupráci s vojenským historickým ústavom, 2000, s. 3 – 21.

archeologických výskumov hradného opevnenia, jednotlivých bášt a ďalších stavieb v jeho rámci.[108] Výskumy odhalili doteraz neznáme objekty v areáli opevnenia,[109] spresnili datovanie jednotlivých budov,[110] na základe nálezov odhalili obchodné kontakty banskobystrických mešťanov so zahraničím,[111] poukázali na pôsobenie významnej kachliarskej dielne, čo zatiaľ bohužiaľ nemá oporu v písomných prameňoch.[112]

Je nesporne zaujímavým a pozoruhodným faktom, že tieto výskumy okrem iného dokázali v rámci hradu staršie slovenské osídlenie.[113]

Presné obdobie vzniku banskobystrického špitála svätej Alžbety (1335 – 1363) na základe svojho archívneho výskumu určil I. Graus.[114] Chybný letopočet (1303) v zmluve o zámene medzi jeho najstarším známym patrónom Petrom Karlom a kňazom farského kostola Panny Márie Štefanom spôsobil, že sa jeho vznik pôvodne datoval už do začiatku 14. storočia. Prvým nepochybne datovaným záznamom o špitáli je v súčasnosti až zápis pochádzajúci z najstaršej mestskej knihy (1386).

Otázkou osídlenia Zvolenskej kotliny a v súvislosti s tým i vznikom jednotlivých osád a miest sa zaoberali a zaoberajú viacerí historici. Spomedzi nich by sme spomenuli štúdiu historika *V. Rábika: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku.*[115] Podobne ako Ratkoš i Rábik pripisoval dôležitú úlohu na lokovaní novej Bystrice a privádzaní nemeckých osadníkov prvému známemu banskobystrickému richtárovi Ondrejovi. Prostredníctvom podrobného výskumu zachovaných zmienok o jednotlivých členoch Ondrejovho rodu a okolností vzniku mesta ako prvý vyslovil názor, že comes Ondrej spočiatku riadil celý lokačný podnik Banskej Bystrice zo Zvolena, kde sídlil ešte aj jeho syn Mikuláš Sas. Rod comesa Ondreja a jeho vplyv na formovanie mesta boli predmetom jeho ďalších štúdií: *Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemania zo Sásovej*[116] a *K počiatkom mesta Banská Bystrica.*[117]

Obchodom s banskobystrickou meďou sa najnovšie podrobne zaoberajú najmä štú-

---

[108] FILLOVÁ Ľubica – MÁCELOVÁ Marta – ŠIMKOVIC Michal: Opevnenie mestského hradu v Banskej Bystrici v 15. a na začiatku 16. storočia. In: Archaeologia historica 27, Brno, Nitra : Musejní společnost, AU SAV, 2002, s. 355 – 370 a MÁCELOVÁ, M.: Archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici. In: Archaeologia historica 22, Brno, Nitra : AU SAV a Musejní spolek, 1997, s. 181 – 190.

[109] GRAUS, I.: K lokalizácii neznámej (piatej) bašty v banskobystrickom hradnom areáli. In: Archaeologia historica, č. 25, Brno, Banská Bystrica : Musejní spolek a Pamiatkový ústav, 2000, s. 119 – 135. ZACHAR Ján – MÁCELOVÁ, M.: Neznámy objekt v areáli mestského hradu v Banskej Bystrici. In: Stredné Slovensko 11 – spoločenské vedy. Zborník múzeí Banskobystrického samosprávneho kraja, Zuzana Drugová, Vladimír Sklenka (ed.), Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 2007, s. 8 – 16.

[110] FILLOVÁ Ľubica: Objavy komplexného pamiatkového výskumu mestského hradu v Banskej Bystrici. In: Monumentorum tutella, č. 17, Banská Bystrica : Pamiatkový úrad SR, 2006, s. 257 – 266.

[111] HUNKA Ján – PALČEK Peter – UŠIAK Peter: Vzácny nález miskovitých závaží z Banskej Bystrice, In: Archaeologia historica č. 25, Brno, Banská Bystrica : Musejní a vlastivědná společnost a Pamiatkový ústav, 2000, s. 369 – 381

[112] MÁCELOVÁ Marta: Kachľová pec z 15. storočia z Banskej Bystrice. In: Studia archeologia Slovaca medievalia I. Bratislava : 1998, s. 85 – 96.

[113] MÁCELOVÁ Marta: Požiarom zaniknutý zrubový objekt z 15. storočia v Banskej Bystrici. In: Archaeologia historica 21, Brno, Nitra : Musejní spolek a AU SAV, 1996, s. 421 – 426.

[114] GRAUS, I.: Špitál svätej Alžbety ako predmet zápasu Banskej Bystrice s turzovsko – fuggerovským mediarskym podnikom v prevej polovici 16. storočia. In: Historický časopis, č. 4, Bratislava : SAV, 1998, s. 557 – 578.

[115] RÁBIK Vladimír: Nemecké osídlenie na území zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis 1, Bratislava : SAV, 2001, s. 37 – 61.

[116] RÁBIK, V.: Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemania zo Sásovej. In: Genealogicko – heraldický hlas, 10/2. Martin : MS, 2000, s. 6 – 15.

[117] RÁBIK, V.: „Comes Andreas fidelis villicus noster de Byzterchebana," K počiatkom mesta Banská Bystrica. In: Minulosť a prítomnosť..., s. 32 – 44.

die od *M. Štefánika: Benátky ako obchodný protivník Uhorska za dynastie Anjouovcov*[118] a *Pramene o banskobystrickej medi v Benátkach z druhej polovice 14. storočia.*[119] Obe vychádzali zo zahraničného pramenného materiálu a všímali si obchodné cesty uhorskej teda i banskobystrickej medi a vplyv Benátok v tomto obchode. Z nášho hľadiska má najväčší význam poznanie, že dôležitú pozíciu medzi obchodníkmi s banskobystrickou meďou mali viedenskí kupci. Zmienku o jednom takom totiž obsahuje i najstaršia zachovaná mestská kniha.

Doteraz známe poznatky o jednej z najvýznamnejších ťažiarskych rodín Jungovcoch, žijúcich a pôsobiacich v meste v 15. storočí, spresnil a rozšíril *V. Rábik* v štúdii *Erb stredovekej banskobystrickej meštianskej rodiny Jungovcov.*[120] Autor okrem iného upozornil na erby Štefana, Mikuláša a Jakuba Jungovcov, známe z ich súkromných a verejných pečatí, ktorým sa v odbornej literatúre doteraz nevenovala pozornosť. Erb rodina s najväčšou pravdepodobnosťou získala v období, keď sa Štefan Jung priženil do bohatej ťažiarskej rodiny Bergovcov a svojim pôsobením ich pôvodný majetok aj za pomoci svojho syna Mikuláša a nevlastného syna Egida ešte zveľadil a rozšíril. Motívom erbu bol svätý Jakub, rodinný patrón, ktorý sa, vychádzajúc z doterajších výskumov, spája s cestami a stredovekým fenoménom pútnictva, čo by zase do istej miery zapadalo do známej Dernschwamovej legendy, ktorú si o Jungovej rodine šírili medzi sebou banskobystrickí mešťania ešte za jeho čias. Okrem toho, ak chceli banskobystrickí mešťania čo najviac na vyťaženej medenej rude zarobiť, museli sa nezriedka aj sami zapojiť do obchodu a nadväzovanie obchodných kontaktov si vyžadovalo veľa cestovať.

Najnovšou, najkomplexnejšou a najmodernejšou prácou venujúcou sa osídleniu, vzniku a počiatočnému rozvoju mesta a jeho dejinami je zborník *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice* vydaný k 750. výročiu udelenia mestských privilégií.[121] V jeho rámci majú z nášho pohľadu najväčší význam úvodné štúdie a to *Mesto Banská Bystrica okolo roku 1255* autora *F. Uličného*,[122] ktorý vychádzal výlučne z najstaršej listiny práv a povinností udelenej banskobystrickým hosťom v roku 1255 a dospel k záverom, podľa ktorých bola Banská Bystrica nepochybne mestom už v roku 1255 - správnym prekladom slova *„villa“* spomínaného v tejto listine je teda *„mesto“*, čo spresnilo pohľad na charakter sídliska v polovici 13. storočia. Adjektívum *„nova“* zase viedlo autora k predpokladu, že sa toto mesto skladalo z dvoch častí *„novej“* a *„starej“*. Starú dedinu s názvom *Bystrica* založilo pôvodné slovenské obyvateľstvo ešte pravdepodobne pred 11. storočím. Okolo roku 1200 sa v tejto dedine ustálila trhová zvyklosť, ktorá neskôr prilákala do oblasti nemecké obyvateľstvo - hostí. Títo sa pravdepodobne prechodne zdržiavali vo Zvolene, odkiaľ pochádzalo už spomenuté nemecké a latinské pomenovanie pre Banskú Bystricu *„Neusohl“* a *„Novisolium.“* Tatárske vpády sa Bystrice a jej najbližšieho okolia netýkali, takže nijako výraznejšie nezasiahli ani do jej vývoja.[123] Rok 1255 teda znamenal pre Banskobystričanov posun od zvykovosti a spontánneho fungovania k výsadnosti.

---

[118] ŠTEFÁNIK Martin: Benátky ako obchodný protivník Uhorska za dynastie Anjouovcov. In: Historický časopis 2, Bratislava : SAV, 2003, s. 223 – 240.

[119] ŠTEFÁNIK, M.: Pramene o banskobystrickej medi v Benátkach z druhej polovice 14. storočia. In: Acta Historica Posoniensia I. Bratislava : SAV, 2001, s. 553 – 568.

[120] RÁBIK, V.: Erb stredovekej banskobystrickej meštianskej rodiny Jungovcov. In: Občianska heraldika na Slovensku. Jana Hautová, Ladislav Vrteľ (ed.), Martin : SGHS, 2002, s. 49 – 58.

[121] NAGY Imrich – GRAUS Igor (ed.): Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice. I. Zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27. – 28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a ŠVK v Banskej Bystrici, 2005.

[122] ULIČNÝ Ferdinand: Mesto Banská Bystrica okolo roku 1255. In: Minulosť a prítomnosť..., s. 5 – 14.

[123] K problematike tatárskych vpádov na území Slovenska pozri bližšie: ULIČNÝ, F.: Vpády Mongolov na Slovensko v roku 1241. In: Vojenská história 8/3, 2004, s. 3 – 19.

Priekopníckou prácou v otázke skúmania najstarších banskobystrických waldbürgerov je štúdia *M. Skladaného*: *Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku*,[124] prostredníctvom ktorej sa autor usiloval zmapovať doteraz hmlisté miesto v histórii banskej ťažby mesta. Ide o obdobie 14. storočia, kedy v Banskej Bystrici pôsobili staré významné banícke rodiny Karlovcov, Rosenpergherovcov, Hosenytzerovcov, Pumpanovcov, Goczela, Ulmanna a ďalších najstarších známych mešťanov a ako sa ukázalo úspešných či menej úspešných banských podnikateľov. Pri svojom skúmaní sa autor snažil do najmenších podrobností využiť torzo najstaršej zachovanej banskobystrickej mestskej knihy (1386 – 1399), na ktorej význam sa usiloval poukázať už P. Ratkoš.

Zusammenfassung

Die Stadt Banská Bystrica (ihre Entstehung, Handwerk, Beginn des Bergbaus, Handel und Stadtverwaltung) in den Schriften der Chronisten und ausgewählten Historikern aus der Zeit vom 17. Jahrhundert bis zum heutigen Tag

Das Vorhaben des ersten Teiles des vorliegenden Beitrags ist eine Zusammenfassung der Anschauungen der älteren Chronisten und Historiker auf die Entstehung und Entwicklung der Stadt Banská Bytsrica (Neusohl) im Mittelalter bis Ende des 15. Jahrhundert zu bilden. Wir beachten ihre Einsicht auf die Stadtverwaltung, Bürgerschaft, Beginn des Bergbaus, des Handwerks und Handels. Die folgende Chronikschreiber kommen bei uns in Betracht: Johann Dernschwamm, Oswald Plotschius und der Anonym (ein unbekannter Autor aus dem 18. Jahrhundert) und die Historiker: Matthias Bel, Johann Matthias Korabinsky, J. C. Thiele, Johann Kachelmann, Arnold Ipolyi und Emil Jurkovic. Ihre Kenntnisse über die Entstehung und Entwicklung der Stadt sind sehr gering und lückenhaft gewesen. Die erwähnten Chronikschreiber haben den Stadtnamen von einem Mann Namens Bistriczius, dem ältesten Geländeeigentümer, hergeleitet. Dieser Bistriczius hat das zukünftige Stadtgebiet den deutschen (genauer gesagt sächsischen) Rittern, die dann die Stadt aufgebaut haben, gekauft. Für die älteste Kirche in der Stadt haben alle erwähnte die Kirche der Heiligen Elisabeth an der Untergasse gehalten. Alle haben Kenntnis über die älteste Stadtfreiheiturkunde aus dem Jahre 1255 gehabt.

Der zweite Teil des Beitrags enthält eine Ergebnisübersicht der modernsten wissenschaftlichen Untersuchungen. Der Problematik haben sich Historiker wie P. Ratkoš, M. Skladaný, J. Slaný, I. Graus, V. Rábik und Archäologen wie M. Mácelová, Ľ. Fillová, P.Ušiak oder A. Valašek gewidmet.

[124] SKLADANÝ, M.: Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku. In: Minulosť a prítomnosť..., s. 70 – 86.